

УДК [371.134+371.013.42]:372.4

Олена Ярошинська

СОЦІАЛЬНА АДАПТАЦІЯ СТУДЕНТІВ У ПЛОЩИНІ ВЗАЄМОДІЇ ІЗ СЕРЕДОВИЩЕМ ЯК ПЕДАГОГІЧНА УМОВА УСПІШНОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ У ПРОЕКТОВАНОМУ ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ

В умовах реформування системи професійної підготовки майбутніх учителів актуальним є питання створення умов, що забезпечують входження майбутнього фахівця в ситуацію особистісного та професійного розвитку в умовах освітнього середовища вищого навчального закладу.

Педагогічні умови професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи у проектованому освітньому середовищі формуються відповідно до соціально-економічних, культурних і освітніх потреб, з урахуванням державно-громадського характеру управління та започатковують основу для автономного функціонування й розвитку системи освіти загалом та середовища в конкретному вищому педагогічному навчальному закладі. Серед них ключову роль відіграє педагогічна умова: забезпечення ефективної соціальної адаптації студентів у площині взаємодії із середовищем їх професійної підготовки.

Аналізуючи сучасний стан проблеми, можна виділити декілька напрямів, за якими здійснювалися дослідження адаптації студентів до умов освітнього середовища вищого навчального закладу. Серед них: вивчення труднощів початкового етапу навчання і чинників, що впливають на адаптивний процес (А. Андрєєва, С. Гапонова, Л. Гаценко, Ю. Кустов, А. Леонтєв, А. Рувинський, Р. Шевченко); узагальнення досвіду роботи колективів з проблеми адаптації до нових умов навчальної діяльності (В. Арнаутов, Б. Брудний, Л. Вяткін, Н. Ісаєва, В. Казміренко, Л. Космогорова, Т. Леонтєва, В. Слободчиков, Т. Шишигіна, Ж. Філіпова та ін.). Науковцями адаптованість розглядається як здатність до адаптації, що передбачає такі психологічні та фізіологічні особистісні якості, що дозволяють оволодівати професійною діяльністю з найменшими затратами часу і сил, налаштованість на виконання професійних обов'язків, чутливість до колективних цілей, здатність до входження в систему професійних, соціальних та міжособистісних взаємин.

На думку багатьох авторів, ігнорування проблеми адаптації людини часто призводить до порушень поведінки, психосоматичних захворювань, неврозів. Але, як зазначають В. Доній, Г. Несен, Л. Сохань, людина за умов розумної технології і стратегії власного життя здатна постійно нарощувати рівень адаптованості [6].

Метою даної статті є розкриття важливості адаптації студентів до

освітнього середовища професійної підготовки та її сутності і особливостей протікання в майбутніх учителів початкової школи.

Явище адаптації пов'язане із природою людини та її фізіологічними властивостями, що формувалися протягом багатьох віків і не можуть змінюватися так швидко, як це відбувається в сучасних технологічних та соціальних умовах суспільства. Людина не здатна до швидкого переструктурування в умовах різких змін. Їй необхідний певний запас адаптованості (перебудова свідомості, критичне осмислення нової ситуації). Подібна невідповідність призводить до виникнення протиріч між біологічними можливостями людини та оточуючим середовищем.

Адаптованість саме до педагогічної праці характеризується наявністю професійної спрямованості, мірою оволодіння професійними компетенціями, рівнем усвідомлення професійних функцій. Неадаптивність можна розглядати як мотив, що стимулює та спрямовує входження у педагогічну професію [7].

Зупинимось детальніше на характеристиці основних понять, що характеризують явище пристосування до зовнішніх умов, таких як «адаптація», «адаптивна поведінка», «соціальна адаптація».

Дослідниками процесу адаптації до нових умов навчання виділяються як найбільш значущі такі аспекти: психофізіологічний (пов'язаний з руйнуванням одних динамічних стереотипів та становленням нових, виробленням адекватних форм реагування на впливи середовища), соціально-психологічний, що охоплює сферу взаємин та налаштованість на майбутню професію та педагогічний – звикання до нових методів і форм навчання (Н. Багачкіна, С. Гапонова, В. Казміренко).

Зокрема, Н. Багачкіна говорить про адаптацію як процес пристосування особистості до нових для неї умов; адаптацію як наслідок процесу пристосування; і нарешті, адаптацію як механізм, що забезпечує процеси соціалізації [2].

С. Гапонова розглядає адаптацію як стан організму, коли внутрішній інформаційний стан максимально співзвучний інформаційному стану ситуації. Наголошується на такій особливості організму в процесі адаптації, як мінімізація реакцій на мінливі умови середовища [3].

А. Андрєєва визначила адаптацію до навчання у ВНЗ як складний багатофакторний процес включення студентів у нову освітньо-виховну систему, у нову систему вимог і контролю, новий колектив, а для багатьох – в нові життєві умови [1].

Предмет нашого дослідження вимагає глибшого проникнення в сутність феномену соціальна адаптація до освітнього середовища професійної підготовки.

На думку В. Казміренко, адаптація студентів в освітньому середовищі вузу здійснюється в процесі соціалізації особистості в ході її індивідуального розвитку, трудового і професійного становлення та

включає в себе, по-перше, професійно-фахову адаптацію, що зумовлює пристосування до змісту, умов та самостійної організації навчальної діяльності, формування навичок та спрямувань у навчальній та науковій роботі; по-друге, активне чи пасивне пристосування особистості до оточення, побудову стосунків і взаємин у студентських групах, формування стилю особистісної поведінки; по-третє, соціально-фахову адаптацію як прийняття суспільних вимог до майбутньої професійної діяльності [4, с. 77].

Більшість дослідників наголошують на необхідності розглядати соціально-психологічну адаптацію до нових умов навчання саме в ракурсі адаптації до навчання в конкретному ВНЗ, врахувавши такі позиції, як суспільне визнання майбутньої професії, специфіка стилю спілкування між студентами і викладачами, особливості навчальної програми, їх відповідність сучасним освітнім вимогам, державна чи приватна підпорядкованість тощо.

Дослідження показують, що найбільш надійним критерієм адаптованості можна вважати єдність показників ефективності діяльності із задоволеністю від досягнутого результату [2, с. 109]. Більш детальний аналіз критеріїв дозволяє доповнити їх перелік, такими як: ефективність навчальної діяльності та активність під час занять; особливості взаємин з ровесниками та викладачами; загальне емоційне благополуччя; нове ставлення до професії; оволодіння новими критеріями оцінок, норм поведінки; здатність вибудовувати стратегію і тактику студентського життя.

При усій різноманітності уточнюючих деталей загальним є те, що адаптація розглядається як пристосування особистості до існування в соціумі відповідно вимог і норм.

Для нашого дослідження цікавими видаються роботи А. Реан, що розглядає проблему соціальної адаптації особистості в середовищі. На думку вченого, спрямованість адаптаційного процесу особистості до середовища не слід розрізняти за критерієм «активний-пасивний», так як просто пасивне прийняття ціннісних орієнтацій середовища без активної самозміни неможливо. Критерієм розрізнення типів адаптаційного процесу автор пропонує вважати вектор активності, його спрямованість. Активний вплив особистості на середовище, її освоєння і пристосування середовища до себе характеризується спрямованістю вектора активності «назовні». Інший тип адаптаційного процесу пов'язаний з активною зміною особистістю себе, з корекцією власних соціальних установок і звичних поведінкових стереотипів: при цьому вектор активності спрямований «всередину». В останньому випадку має місце активна самозміна і самопристосування до середовища. «І загалом-то ще невідомо, що з енергетичної (фізичної) і з емоційної (психологічної) точок зору дається легше: зміна середовища або зміна себе...» [9, с. 245]. Існує ще й третій, найбільш поширений тип адаптаційного процесу: ймовірно-комбі-

нований. Він представляє поєднання обох вищеназваних варіантів.

У разі неприйнятності для суб'єкта розглянутих типів адаптаційного процесу має місце активний пошук в соціальному просторі нового середовища з високим адаптивним потенціалом, відповідного саме для даної особистості. Типи адаптації залежать від потреб, мотивів, інтересів особистості, від індивідуально-психологічних особливостей останньої.

У межах такого погляду на проблему адаптації доречно буде говорити про таке явище, як адаптивна поведінка, яка є індивідуальним способом взаємодії суб'єкта із ситуацією відповідно до власної логіки та значущості в житті людини, її психологічних можливостей та значно менше потребує від людини напруження регулятивних механізмів для підтримання сталого стану організму. Головне завдання такої взаємодії полягає у якнайкращій адаптації до вимог ситуації. Це дозволяє суб'єкту оволодіти нею (ситуацією), ослабити чи пом'якшити вимоги, навчитися їх уникати чи звикнути до них і таким чином погасити стресовий вплив ситуації якомога швидше.

Входження України в освітній простір Болонського процесу актуалізує, на думку В. Кременя, проблему: освіта повинна готувати людину органічно адаптовану до життя у світі багатоманітних зв'язків – від контактів із найближчим оточенням до глобальних [5, с. 3]. Переконливим є й інший аргумент: успішна адаптація може добре мотивувати особистість до бажання вчитися протягом усього подальшого життя.

Результати спостереження за навчальним процесом та його аналіз дозволили висунути припущення щодо основних тенденцій процесу адаптації першокурсників, зокрема, в сфері навчальної і виховної діяльності, психофізіологічних станів та в царині спілкування з ровесниками та викладачами. До уваги бралися такі основні критерії, як включеність студента-першокурсника в навчально-виховне середовище та його ефективність, рівень шкільної підготовки, взаємодія зі студентами та викладачами, переважаючий емоційний стан. Спостереження здійснювалися під час лекцій, семінарських занять, під час індивідуальних занять, консультацій, годин куратора, а також в позааудиторний час. Результати проведеного спостереження дозволили говорити про існування певних тенденцій в характері адаптації студентів-першокурсників – майбутніх учителів початкової школи, які умовно можна об'єднати в три приблизно рівнонаповнені групи.

Зокрема, виділяється група першокурсників, які демонструють добру виконавську дисципліну, але мають при цьому високу тривожність, вони недостатньо підготовлені до навчання у ВНЗ, відчувають труднощі у засвоєнні основних понять, мають низький рівень комунікативних та організаційних здібностей. Інша група досліджуваних – це студенти, які виявляють інтерес до виконання самостійних завдань, прагнуть до саморозвитку і самоосвіти (хоча часто їм не вистачає їхньої бази знань), у

них високий або середній рівень тривожності, середні комунікативні здібності. Третя група студентів характеризується високим пізнавальним інтересом; вони мають добру шкільну підготовку і активно нею користуються; у них низька тривожність, висока активність, добрі організаторські здібності; переважає позитивний емоційний стан, приязне ставлення до однокурсників. Найбільш сприятливо відбувається адаптація саме у студентів третьої групи, які більш-менш спокійно входять у освітнє середовище професійної підготовки. Студенти інших двох умовних груп тією чи іншою мірою потребують допомоги по зниженню напруженості адаптаційного процесу.

Труднощі в процесі підготовки майбутніх учителів початкових класів, які відчувають багато першокурсників на пряму підготовки «Початкова освіта», багато в чому відрізняються від утруднень при оволодінні іншими професіями. Це пов'язано, передусім, з великою емоційною напругою в процесі підготовки до роботи із молодшими школярами.

Успішність їх адаптації до навчального середовища, насамперед, залежить від розвиненості у студентів здібності до навчання – загальної пізнавальної здібності, що проявляється у швидкості і легкості набуття нових знань у галузі початкової освіти, в якості освоєння навчального матеріалу й виконання навчальної діяльності.

Траєкторія перебігу адаптації до освітнього середовища професійної підготовки у майбутніх учителів початкової школи багато в чому залежить від розвиненості в першокурсників здібності до емоційно-осмисленого сприйняття, розуміння, «переробки» та інтерпретації навчальної інформації. Означена здібність характеризується наявністю в студентів умінь і навичок з практичної діяльності, здатністю сприймати, усвідомлювати й відтворювати навчальний матеріал, висловлювати власне ставлення до навчальної інформації тощо.

Розвинені в першокурсників здібності до учіння, емоційно-осмисленого сприйняття, розуміння, «переробки» навчальної інформації є основою для пошуку і знаходження студентами оптимальних прийомів навчально-пізнавальних, виконавських дій, створення власних моделей навчання, самонавчання і самомоніторингу. Це, у свою чергу, залежить від рівня розвитку в майбутніх фахівців навичок до самоосвіти і саморозвитку.

Самоосвіта студентів пов'язана з пошуком і послідовним засвоєнням певних знань, збагаченням індивідуального досвіду тощо. Вона виявляється в умінні активно мислити, усвідомлювати, порівнювати й узагальнювати, розкривати основні риси явища, що вивчається, формувати ціннісне ставлення до роботи у початковій школі, критично аналізувати власні дії через процес самомоніторингу тощо. Таке твердження дає змогу вважати вірною таку думку – активізація процесу саморозвитку та самоосвіти першокурсників під час розвитку адаптивних здібностей тісно пов'язана з розвитком здібності до рефлексії навчальної діяльності.

Проблема соціальної адаптації завжди виникає у площині взаємодії особистості і середовища: якщо адаптацію розглядають як досягнення рівноваги із навколишнім середовищем, то її пов'язують з характером емоційної рівноваги (адаптованість характеризується відсутністю у людини відчуття тривоги), не адаптованість – наявністю останнього. Якщо адаптація розглядається як результат інтеграції особистості і середовища, акцент переноситься на процесуальні характеристики, і адаптація характеризується досягненням оптимальної взаємодії особистості і середовища внаслідок конструктивної поведінки, дезадаптація – перевагою неконструктивних реакцій у поведінці людини.

Серед детермінант адаптації науковці виділяють внутрішні, тобто такі, що пов'язані з цариною інтересів, потреб, настанов, переконань майбутнього педагога та зовнішні, що складають специфіку зовнішніх впливів. Внутрішнім чинником адаптаційного механізму виступає готовність до педагогічної діяльності. На думку А. Мудрик, вона передбачає сформовану, яскраво виражену спрямованість на учительську діяльність, установку на роботу у школі, наявність інтересу до дитини і до предмету, який викладає, потребу в самоосвіті у цій сфері професійних знань [8]. Сюди відносять емоційну стійкість, що забезпечує витримку, професійно-педагогічне мислення, тобто таке мислення, яке дозволяє проникати в причинно-наслідкові зв'язки педагогічного процесу, аналізувати свою діяльність, відшукувати наукове пояснення успіхів і невдач, передбачити результати роботи.

Важливим фактором прискорення процесу адаптації є вдосконалення процесу професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи через посилення професійно-педагогічної спрямованості всього комплексу навчально-виховних занять, формування у студентів професійно важливих якостей, необхідних для практичної діяльності, реалізацію суб'єкт-суб'єктної взаємодії.

На жаль, значна частина сьогоденних студентів вступають до педагогічного вузу за принципом: «треба десь навчатися». Нами було опитано 28 абітурієнтів, які вступили в університет саме з такими намірами. Їх опитування показало, що 72 % вбачає в цьому і позитив: поєднання навчання, фізичного розвитку, хобі та соціальної активності у власному житті. Ми вважаємо, що їх самореалізація у цих видах діяльності в майбутньому може сформувати налаштованість на майбутню професію.

Не дивлячись на достатньо уважне ставлення до цієї проблеми науковців та практиків, існує низка невирішених до кінця питань. З метою посилення готовності до майбутньої професії, яка має допомогти процесу адаптації, організація гуртків майбутнього вчителя, нових підходів потребує ідея наставництва. Але все це може бути ефективним лише за основної умови: комфортного освітнього середовища професійної підготовки, де панують увага, повага та щире опікування майбутніми педагогами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андреева Г. М. Социальная психология : учеб. для вузов / Г. М. Андреева. – М. : Аспект Пресс, 2000. – 375 с.
2. Багачкина Н. А. Учет индивидуальных стилей обучения студентов как основа успешной адаптации при организации учебной деятельности / Н. А. Багачкина // Вопросы биологии, экологии и методики обучения : сборник научных статей. – Саратов : Изд-ство Сарат. пед. ин-та, 2000. – Вып. 3. – С. 108–110.
3. Гапонова С. А. Особенности адаптации студентов вузов в процессе обучения / С. А. Гапонова // Психологический журнал. – 1994. – № 3. – С. 9–12.
4. Казміренко В. П. Програма дослідження психолого-соціальних чинників адаптації молоді людини до навчання у ВНЗ та майбутньої професії / В. П. Казміренко // Практична психологія та соціальна робота. – 2004. – № 6. – С. 76–78.
5. Кремень В. Особистість в освітньому просторі сучасної цивілізації / Василь Кремень // Професійне становлення особистості: проблеми і перспективи : матеріали IV міжнародної науково-практичної конференції. – Хмельницький : 2011. – С. 3–7.
6. Мистецтво життєтворчості особистості : наук.-метод. посібник : у 2 ч. / ред. рада: В. М. Доній, Г. М. Несен, Л. В. Сохань та ін. – Ч. 1. Теорія та технологія життєтворчості. – К. : ІЗМН, 1997. – 392 с.
7. Мороз О. Г. Професійна адаптація молодого вчителя / О. Г. Мороз. – К. : Вища школа, 1980. – 94 с.
8. Мудрик А. В. Социальная педагогика : учеб. для студ. пед. вузов / под ред. В. А. Сластенина. – 3-е изд., испр. и доп. – М. : Издательский центр «Академия», 2000. – 200 с.
9. Реан А. А. Психология и психодиагностика личности. Теория, методы исследования, практикум / А. А. Реан. – СПб. : Прайм-Еврознак, 2006. – 255 с.